

Lietuvos
mokslo
taryba

SURAŠYKIM JŲ VARDUS, KAD NEIŠNYKTŲ

**Apie Klaipėdos universitete vykdomą mokslinių tyrimų projektą
„Paramilitarinių organizacijų reikšmė valstybės gynybos sistemoje:
Lietuvos šaulių sąjungos atvejis“**

Prof. dr. Vygantas Vareikis, dr. Vytautas Jokubauskas
Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas

Po Antrojo pasaulinio karo Vakarų demokratinės jėgos dėjo daug pastangų, kad ateityje būtų išvengta tokio masto ginkluotų konfliktų ir įgyvendinta tam tikra geopolitinė vizija – atsisakyta demonstruoti karinę galią ir konfrontuoti, plėtojama taiki ekonominė integracija. Pasak JAV analitiko Roberto Kagano, stebuklas, bent jau Europoje, įvyko dėl to, kad tarptautiniuose santykiuose buvo išsižadėta karinės galios kaip politinio instrumento¹.

Žlugus komunizmui ir išnykus akivaizdžiam Sovietų Sąjungos pavojui, intelektualų sluoksniuose vyravo įsitikinimas, kad ginkluotų konfliktų Europoje laikai praėjo ir nebėra poreikio rengtis ginkluotai gynybai nei nuo išorės, nei nuo vidaus grėsmių. Atrodė, jog atėjo *istorijos pabaiga* (Francis Fukujama), kad žmonės pradės rašyti laisvosios rinkos ir demokratijos vaisius.

Sovietų Sąjungos žlugimas žymėjo Šaltojo karo, „nenormalaus“ laikotarpio, kai tarptautiniai santykiai buvo išaldyti, pabaigą, o po to turėjo nusistovėti klasikinė politika, politikos veikėjai grįžti prie tarptautinių

¹ Kagan R. *Apie rojų ir galią: Amerika ir Europa naujojoje pasaulio tvarkoje*. Vilnius, 2004, p. 63.

santykių, susijusių su etniniais ir religiniais karais, kova dėl išteklių, separatistinių karų, mažųjų valstybių didžiųjų galios baimės ir pan. Kitaip tariant, šiuo metu tai ir vyksta – grįžtama į „normalios“ politikos etapą.

„Nepajėgumas atsakyti į grėsmes ne tik verčia griebtis tolerancijos. Jis gali versti problemos nematyti. Normalu mėginti išmesti iš galvos tai, su kuo nieko negali padaryti“, – taikliai europiečių politinę laikyseną 2003 m. apibūdino R. Kaganas². 2014 m. pavasarį į Ukrainą nukreipta Rusijos agresija grąžino europiečius į galios politikos realybę ir parodė naują agresoriaus veikimo modelį, kuriuo jis remiasi ir siekia legitimuoti naują karybos būdą: neidentifikuotos specialiosios pajėgos veikia prisidengusios vietos gyventojų sukarintais būriais (rus. *ополчение*), t. y. pereinama prie jau 2004 m. NATO ekspertų įvardytos hibridinės karybos (angl. *hybrid warfare*)³. Ši taktika ateityje gali tapti labai svarbi. Taip atsigręžiama į paramilitarizmo praktiką, kai vykdant operacijas remiamasi sukarintų ir reguliariųjų specialiųjų pajėgų sąveika. Kita vertus, kad tokie veiksmai būtų organizuoti, turi būti galimybė specialiųjų pajėgų kariams kalbiniu, kultūriniu, rasiniu aspektais „iširti“ tarp gyventojų, su jais „susiliesti“, be to, užsitikrinti bent dalies jų paramą, o tai jau partizaninei (paramilitarinei) veiklai būdingi bruožai.

Dėl eventualios grėsmės Lenkija ir Švedija imasi stiprinti savo ginkluotąsias pajėgas, o Lietuva ir Latvija per pastaruosius šešerius metus investicijas į krašto gynybą kiek įmanoma sumažino, todėl dabar, neturint gausių, gerai parengtų ir aprūpintų reguliariųjų profesionalių pajėgų, belieka tikėtis NATO sąjungininkų paramos arba, pereinant prie asimetrinės karybos ir partizaninės taktikos, remtis pilietinio pasipriešinimo potencialu. 2014 m. pradžioje apie partizaninį pasipriešinimą prabilo Latvijos ir Ukrainos atstovai. Ukraina skubiai pradėjo kurti pilietinį junginį – Nacionalinę gvardiją, siekdama sustiprinti chaotiškas reguliariąsias pajėgas.

Taigi, grįžtant tradicinei galios politikai, atsiranda sukarintų organizacijų panaudojimo tokiais atvejais ir partizaninio pasipriešinimo galimybė. Tenka konstatuoti, kad karyboje, išskyrus karo technologijas, ekspe-

² Ten pat, p. 40.

³ Generolas Frankas van Kappenas: „Rusija pradėjo hibridinį karą“ [2014 04 26] < <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/karo-zona/generolas-frankas-van-kappenas-rusija-pradejo-hibridini-kara-784-422404?cf=df> >.

rimentas, kaip metodas, dėl netikėtumo veiksnio neįmanomas, todėl be istorinės analizės ateities prognozuoti neįmanoma. Vidurio Rytų Europos istorijoje galima rasti daug paramilitarizmo ir partizaninio pasipriešinimo pavyzdžių, kurių tyrimai atveria naujas perspektyvas planuojant ateities gynybą ir kuriant jos koncepcijas.

XXI a. karinio konflikto atveju vykdant teritorinę gynybą partizaninis karas galėtų tapti pagrindine ginkluotos kovos forma. Susidaro įspūdis, kad Lietuvos kariuomenės Krašto apsaugos savanorių pajėgos (KASP) lyg ir tęsia pokario Lietuvos partizanų rinktinių tradiciją. 2010 m. patvirtintoje Lietuvos karinėje doktrinoje teigiama, kad „Lietuva priešinsis agresoriui visomis jai prieinamomis priemonėmis: karine gynyba ir partizaniniais veiksmais, civilių piliečių nepaklusnumu, nekolaboravimu ir kitais būdais“⁴. Galimo partizaninio pasipriešinimo koncepcija pakartotinai išdėstyta ir Lietuvos karinių pajėgų operacinėje doktrinoje konstatuojant, kad karo atveju į Lietuvos karinių pajėgų sudėtį įeis ir „koviniai piliečių bei jų organizacijų ginkluoto pasipriešinimo (partizanų) vienetai“, pavaldūs kariuomenės vadovybei. Dokumente taip pat teigiama, kad pralaiminti pusė neišvengiamai imsis asimetrinių priemonių, t. y. pereis prie propagandinio ir partizaninio karo⁵. 2012 m. paskelbtoje studijoje *Pasaulis 2030* taip pat pabrėžiama, kad iki 2030 m. valstybės ir sukarintos grupuotės, siekdamos sumažinti arba eliminuoti didžiųjų ir technologškai pranašesnių valstybių karinės galios persvarą, remsis ir nekonvencinės karybos strategija, taigi partizanų daliniais⁶.

Kita vertus, planai yra planai, o gyvenimo realybė iškelia naujų iššūkių. Nors pastaruoju metu didėja visuomenės susidomėjimas tarnyba sukarintose organizacijose (KASP, Lietuvos šaulių sąjungoje), 2013 m. LŠS gretas sudarė tik apie 3 tūkst. šaulių (neskaitant apie 7 tūkst. jaunųjų šaulių), o organizacijai atsikūrus jų buvo apie 10 tūkst.⁷ Savanorių skai-

⁴ *Lietuvos karinė doktrina*. Vilnius, 2010, p. 61.

⁵ *Lietuvos karinių pajėgų operacinė doktrina*. Vilnius, 2011, p. 50, 54, 234.

⁶ *Pasaulis 2030*. Ats. red. K. Šapkinaitė. Vilnius, 2012, p. 35–40.

⁷ 2011 m. jaunųjų šaulių padaugėjo nuo 4 913 iki 5 131 (žr.: Lietuvos Respublikos Seimo Nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto 2012 m. balandžio 18 d. sprendimas dėl Lietuvos šaulių sąjungos 2011 metų veiklos ataskaitos Nr. 104-Špr-2), tačiau 2013 m. LŠS liko apie 3 tūkst. šaulių, nors organizacijai atsikūrus jų buvo apie 10 tūkst. Teigiama, kad „eiliniams senyvo amžiaus šauliams (vidurkis 70 metų), susiduriant su vietos tikrove,

čius per pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje sumažėjo nuo maždaug 10 tūkst. iki kiek daugiau nei 4 tūkst.

2011 m. *Karyje* rašoma: „<...> be sudėtingos analizės tenka pripažinti, kad maža valstybė prieš akivaizdžiai galingesnę priešą iš karto bus priversta taikyti ir nekonvencinio karo metodus. Beveik niekas tuo neabejoja, bet jau praėjo dvidešimt metų, kai mes tam nesiruošiamo! <...> Kad ir kaip būtų liūdna, kartojame prieškarinės Lietuvos karinio pasirengimo spragas, kai partizaninio pasipriešinimo lyderiai aiškiai konstatavo, kad buvo klaida savo kariuomenės ir visuomenės taikos metu nerengti partizaniniam pasipriešinimui.“⁸ O ir 2013 m. priimtoje Lietuvos karių pajėgų rengimo doktrinoje teigiama, kad „kovinių piliečių bei jų organizacijų ginkluoto pasipriešinimo (partizanų) vienetų rengimas taikos metu nevykdomas. <...> Karo metu kovinių piliečių bei jų organizacijų ginkluoto pasipriešinimo (partizanų) vienetų rengimą gali kuruoti karo komendantai. <...> jie pasirenka pačius efektyviausius rengimo būdus ir priemones“⁹. Taigi, lyg ir neabejojama partizaninio pasipriešinimo svarba užtikrinant Lietuvos išorinę saugumą, būtinybe įtraukti į jį piliečius, tačiau tokiam scenarijui beveik nesirengiama.

TARPUKARIO LIETUVOS PATIRTIS

Žvelgiant iš istorinės perspektyvos, sukarintų junginių – savanorių ir partizanų – kova dėl Lietuvos nepriklausomybės buvo svarbus veiksnys, leidęs susiformuoti Lietuvos valstybei. Yra teiginių, kad Lietuvos nepriklausomybė 1919 m. buvo išsaugota ne chaotiškai organizuotos ir menkai aprūpintos Lietuvos kariuomenės, o partizanų dėka. Ne be 1919 m. susi-

nepaisant jų priekaištų, kritikos, yra užgožti vadų nerūpestingumu ir biurokratizmu“, jaunieji šauliai, kurių yra apie 7 tūkst., retai tampa šauliais, nes „pavyzdžiui, Kėdainiuose nei vienas per 10 metų iš 50-ies sulaukęs pilnametystės šauliu netapo.“: Volkus V. Viršininkų sąstingis – neveiklumas patyrė eilinių šaulių antausį [2013 01 23] < <http://aidas.lt/lt/politika/article/7039-01-23-virsininku-sastingis-neveiklumas-patyre-eiliniu-sauliu-antausi>>.

⁸ Daugirdas A. Lietuvos partizanų taktikos ypatumai (1). *Karys*, 2011, Nr. 5, p. 32.

⁹ *Lietuvos karių pajėgų rengimo doktrina*. Vilnius, 2013, p. 115.

kūrusios Lietuvos šaulių sąjungos pagalbos kovota su bermontininkais, 1923 m. Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos operacijoje dalyvavo koviniai šaulių būriai.

Lietuvos šaulių sąjungos veikla buvo ir yra šiek tiek romantizuota ir mitologizuota, tačiau tai – pozityvus mitas, leidžiantis kurti ir plėtoti pasipriešinimo koncepciją. Ir šiandien dažno lietuvių šeimoje, pasigilinus į jos istoriją, galima sužinoti buvus Lietuvos šaulių sąjungos narių, senose fotografijose matome vyrus, vilkinčius šaulių uniformomis, o ir pokario partizanų veikla buvo tiesiogiai susijusi su šauliais.

Tarpukario Lietuvoje partizaninio karo tematika gana plačiai buvo rašoma periodinėje karių spaudoje (*Trimite, Karde, Karyje*). Pasitelkus vadinamąją „sušaulinimo“ ideologiją buvo siekiama kuo daugiau visuomenės elito atstovų įtraukti į Šaulių sąjungos gretas. Tarpukariu LŠS nariai buvo pradėti rengti partizaniniams veiksams prieš užimtoje teritorijoje, kad galėtų remti fronte kovojančias reguliarias pajėgas.

Šaulių partizanų veiksmai buvo imituojami ir per didžiuosius Lietuvos kariuomenės rudens manevrus 1937 ir 1938 m. 1939–1940 m. buvo pradėta diegti teritorinė priedangos ir pasipriešinimo „celių“ taktika: visa Lietuva buvo padalyta į mažus plotelius ir kiekvienas jų priskirtas konkrečiam šaulių būriui. Šauliai partizanai priskirtuose plotuose („celėse“) reguliariosioms pajėgoms traukiantis turėjo naikinti infrastruktūrą ir taip stabdyti prieš judėjimą, o užimtoje teritorijoje – puldinėti priešą. Pažymėtina, kad partizaninis pasipriešinimas tarpukariu nebuvo alternatyva konvenciniam reguliariųjų pajėgų karui, sėkmės tikėtasi darniai veikiant kariams ir šauliams partizanams. Be to, kiekvienas šaulys buvo rengiamas ne tik kaip kovotojas, bet ir kaip vadas, kad galėtų kovai sutelkti socialinę struktūrą (bendruomenę).

Ši taktika praktiškai buvo taikyta partizaninio pasipriešinimo metais. Galime konstatuoti, kad bene giliausiai įsiviečiusi į XX a. atminimo kultūrą patirtis – 1944–1953 m. pasipriešinimas. Kita vertus, dar dažnai teigiama, kad partizaninis pasipriešinimas kilo spontaniškai. Bendrojo lavinimo mokyklų vadovėliuose tebeplėtojama mintis, kad 1944–1953 m. ginkluotasis pasipriešinimas praktiškai buvo spontaniškas vyrų, vengiančių mobilizacijos į sovietinę kariuomenę arba trėmimų, ėjimas į mišką iš

patriotizmo tikintis Vakarų karinės pagalbos¹⁰, visiškai ignoruojant 1919–1923 m. Lietuvos gyventojų partizaninio pasipriešinimo ir visą tarpukarį vykusio šaulių rengimo partizaniniam karui reikšmę.

Istorijoje galima rasti nemažai spontaniškų piliečių sukilimų ir partizaninės kovos pavydžių (kaip kad ispanų arba meksikiečių *cueras* arba italų karbonarų (*carbonaro*). Tačiau antisovietinis partizaninis pasipriešinimas, kuris Lietuvoje tęsėsi iki 1953 m., buvo unikalus, jo ištakų reikėtų ieškoti Nepriklausomybės kovų, tarpukario strateginio ir taktinio planavimo patirtyje. Frazė, kad karo atveju Lietuva ir lietuviai liks „vienui vieni“, buvo pavartota 1925 m. rašant apie eventualų karą ir partizaninius veiksmus. Jau tada buvo prognozuojama, kad, kilus ginkluotam konfliktui, lietuviai gali likti „vienui vieni“¹¹. Beje, pirmasis Nepriklausomybės kare žuvęs kovotojas – Šiaurės Lietuvos partizanas Aleksandras Vainauskas (1938 m. jam atidengtas paminklas išliko iki šių dienų).

Kalbant apie XXI a. saugumo problemas ir karo istoriją pažymėtina, kad šiandien stokojama karinio atgrasymo nacionaliniu lygiu politikos akcentų. Žinoma, Lietuvos nacionalinis saugumas remiasi NATO karine galia, bet istorija rodo, kad visos sąjungos ir koalicijos yra laikini dariniai. Tarpukario Lietuvoje tikėta, kad partizaninis pasipriešinimas yra atgrasymo politikos pagrindas, nes „jeigu neturėtume Šaulių Sąjungos <...>, jeigu mūsų vyrų dauguma savo gyvybę vertintų labiau kaip savo brolių laisvę – mūsų divizijos kovos lauke būtų beveik bevertės. Tačiau jeigu kovos lauke, greta kovos dvasia užsidegusių divizijų, mes galėtume pastatyti dar didesnę kiekį nemobilizuojamųjų, bet gerai organizuotų šaulių-partizanų, – mūsų krašto pajėgumas būtų tiek didelis, kad vargu ar kuri valstybė kėsintųsi mūsų teritoriją okupuoti. Pirmu atveju priešui pakaktų kelių divizijų mus pavergti, antru atveju – ir su dvidešimčia divizijų nieko nepeštų, greičiausiai stengtųsi gerbti mūsų neutralitetą, o jeigu vis dėlto tektų su mumis kovoti – greičiausiai paliktų prieš mus priedangą, bet nestengtų mūsų žemės okupuoti, nes tokiam okupavimui turėtų eikvoti didžiulį kiekį jėgų, kurios karo metu, pačiu sprendžiamuoju momentu,

¹⁰ Cibienė A. *Istorijos konspektas moksleiviui. Lietuva ir pasaulis nuo Pirmojo pasaulinio karo iki šių dienų*. Vilnius, 2002, p. 121; Anušauskas A. et al. *Istorijos vadovėlis. II dalis*. Vilnius, 2012, p. 90.

¹¹ Dzūkų Partizanas. Mūsų kovos būdai. *Kardas*, 1925, birželio 1, Nr. 10, p. 5.

yra brangiausias dalykas“¹². Šie žodžiai nebuvo deklaratyvūs. 1940 m. sovietams okupuojant Lietuvą, raudonarmiečiai buvo instrukuoti, kad gali tikėtis šuvių į nugaras, tad kai kur provincijoje Raudonosios armijos dalinių vadai pirmiausia ėmėsi neutralizuoti šaulių būrius¹³. 1940 m. liepą, baiminantis ginkluoto partizaninio pasipriešinimo, LŠS buvo ypač skubiai nuginkluota ir likviduota.

Sovietų žvalgyba negalėjo nežinoti, kad net du dešimtmečius šauliai ideologiškai ir praktiškai buvo rengiami partizaninei kovai. Sunku pasakyti, ar jų karo vadai, kai visos iniciatyvos ėjo „iš viršaus“, aiškiai suvokė, kad, formaliai likvidavus šaulių organizaciją, jos struktūra ir vidaus ryšiai nelabai pasikeis. Nedidelių kaimo bendruomenių būrių nariai ir toliau palaikė socialinius ryšius, sekmadieniais susitikdami bažnyčių šventoriuose ar turgų aikštėse, kur ir aptardavo įvykius. Kovotojų – šaulių partizanų būrio, vienijančio Nepriklausomybės kovų draugus, tėvą ir sūnų, brolius, kaimynus, klasės draugus, pusbrolius, tradicijų negalėjo gretai sunaikinti okupacinės direktyvos ir įsakymai. Sumaištį Lietuvoje 1940 m. greitai pakeitė pavojaus nuojauta, o po 1941 m. birželio 14 d. trėmimų ir suvokimas, kad neveiklumas gali baigtis ir asmeninėmis tragedijomis. Kaip ir prieš du dešimtmečius, tapo aišku, dėl ko reikia kovoti. Žemė, ūkis, šeima ir saugumas tapo vertybėmis, kurias būtinai reikėjo ginti. Iškilo egzistencinis išlikimo klausimas.

Nuo 1918–1919 m., kai Lietuvos provincijoje būrėsi partizanų būriai, iki 1944 m. praėjo vos dvidešimt penkeri metai, taigi Nepriklausomybės kovų laikotarpiu partizanavę jaunuoliai pokariu jau buvo brandūs keturiasdešimtmečiai vyrai, mokantys elgtis su ginklu. Nuo 1940 m., kai intensyviai vyko šaulių rengimas partizaniniam pasipriešinimui, iki pokario kovų pradžios buvo praėję vos ketveri metai, tad daugelyje namų galėjai rasti *Trimito*, *Kario*, *Kardo* numerių, kuriuose smulkiai aprašyta veikla partizaninio karo sąlygomis. Sovietų represijų išvengę buvę šauliai ir karininkai galėjo pritaikyti tarpukariu įgytas karybos žinias ir burti kaimų bendruomenes partizaninei kovai.

Pažymėtina, kad karo istorijos kontekste partizaninis pasipriešinimas Lietuvoje tiriamas fragmentiškai, atskiriant 1919–1920 m. kovas, 1941 m.

¹² Pora strategijos dėsnių. *Karys*, 1937, lapkričio 19, Nr. 47 (974), p. 1339.

¹³ Raštikis S. Lietuvos šaulių sąjungos likvidavimas. *Lietuvių archyvas: bolševizmo metai*, t. IV, Vilnius, 1944, p. 18–30.

Birželio sukilimą ir 1944–1953 m. pokario rezistenciją, nors šiuos procesus sieja organiškasis ryšys – Nepriklausomybės siekis. Atkreipę dėmesį į aktyvų partizaninį šaulių rengimą tarpukario metais, galime pabandyti suvienyti XX a. Lietuvos partizaninio pasipriešinimo fenomeną, kilusį iš Pirmojo pasaulinio karo socialiniuose griuvėsiuose gimusios kaimo bendruomenių savignyos idėjos, kurią įgyvendino lietuvių patriotinė inteligentija. Naujosios organizacijos ideologu tapo Vladas Putvinskis. Jis sekė kitų organizacijų – slavų *Sokol* ir suomių *Suojeluskunta* – pavyzdžiu, kurios buvo įkurtos remiantis vokiečių *Turnverein*¹⁴ ir britų skautų patirtimi.

Kitas svarbus kontroversiškas tyrimo klausimas – sukarintų organizacijų narių, kovojusių su sovietais, nusikalstama veika – dalyvavimas vykdanč Holokaustą. Ieškant atsakymo būtina išsiaiškinti šių organizacijų ideologines nuostatas ir požiūrį į tautines mažumas. 1941 m. Lietuvoje kiekvienas pradėjo kovoti su savo priešais¹⁵, juo labiau kad nauji tyrimai atskleidžia, kad daugiau nei trečdalis 1941 m. sukilėlių, save laikusių šauliais arba partizanais, iki okupacijos priklausė LŠS¹⁶. Pasak Rimanto Zagrecko, šaulių, dalyvavusių vykdanč Holokaustą penkiose Šiaurės Rytų Lietuvos apskrityse, kurių atitinkami duomenys nagrinėti, skaičius „svyravo“ – tokių buvo nuo 19 iki 43 %¹⁷. Tomas Balkelis radikaliai apibendrina, kad „daugelis buvusių šaulių atsidūrė tarp pačių aktyviausių „partizanų būrių“, kurie dalyvavo masiškai žudant žydus ir grobiant jų turtą visoje Lietuvoje“¹⁸. Tačiau jei „daugelis“ šaulių, kurių 1940 m. buvo apie 88 tūkst. (tarpukariu LŠS skirtingais laikotarpiais priklausė apie 150 tūkst.

¹⁴ Vareikis V. Šaulių sąjunga, lenkai, žydai: LŠS ideologijos ir propagandos bruožai. *Lietuvos šaulių sąjungos istorijos fragmentai. Konferencijos pranešimų medžiaga*. Red. J. Vaičenonis, S. Dovydaitis. Kaunas, 2002, p. 126–129.

¹⁵ Gailius B. Tautos suverenitetas Lietuvos istorijoje. *Istorija kaip politinio mąstymo veiksnys*. Vilnius, 2012, p. 95.

¹⁶ Remiantis 2010–2012 m. KU HMF Istorijos katedros atliktu Kretingos apskrities duomenų tyrimu: Girdžiutė Ž. *Šaulių vaidmuo 1941 metų Birželio sukilime: Kretingos apskrities atvejo tyrimas* [bakalauro baigiamasis darbas]. Klaipėda, 2012.

¹⁷ Zagreckas R. Holokausto dalyvio socialinis portretas. *Genocidas ir rezistencija*, 2012, Nr. 1 (31), p. 63–85.

¹⁸ Balkelis T. Piliečiai kareiviai: paramilitariniai judėjimai Baltijos šalyse po Pirmojo pasaulinio karo. *Karas taikos metu. Paramilitarizmas po Pirmojo pasaulinio karo 1917–1923 m.* Sud. R. Gerwarth, J. Horne. Vilnius, 2013, p. 168.

asmenų), būtų dalyvavę Holokauste, tektų kalbėti apie kur kas didesnę jų skaičių. Vargu ar taip yra, nes 2012 m. buvo paskelbta, kad, remiantis moksliniais tyrimais, nustatyti 1 034 Lietuvos gyventojai, dalyvavę Holokauste¹⁹.

Tad galima konstatuoti, kad buvę šauliai provincijose aktyviai dalyvavo ir 1941 m. birželio sukilime, ir pokario ginkluotajame pasipriešinime. 1941 m. Salako valsčiuje veikusių apsaugos būrių 74,5 % narių anksčiau priklausė LŠS, pokario kovų pradžioje apie 40 % Erškėčio kuopos partizanų iki okupacijos taip pat priklausė šauliams²⁰. Nauji faktai verčia permąstyti XX a. vidurio partizaninio pasipriešinimo Lietuvoje genezę.

PARAMILITARIZMO TYRIMAI

Sąvoka „paramilitarizmas“, suformuluota XX a. 4-ajame dešimtmetyje, apima ne tik sukarintas organizacijas, veikiančias greta reguliariųjų karinių pajėgų arba vietoje jų, šių organizacijų karinius veiksmus, bet ir ideologinį, karinį ir kultūrinį pasirengimą ginkluotai kovai. Paramilitarizmas susijęs su nacionalizmu, tad šio istorinio fenomeno tyrimai leidžia įsigilinti į modernių tautų raidos procesus.

Artėjant Pirmojo pasaulinio karo 100-mečio minėjimui tyrimai, susiję ne tik su karo veiksmais, bet ir su paramilitarizmu, vis labiau populiarėja. 2007–2008 m. Turino universitetas surengė keletą konferencijų, kuriose buvo nagrinėjami sukarintų grupuočių veiksmai po Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų, o Klaipėdos universiteto prof. dr. V. Vareikis skaitė pranešimą apie Lietuvos partizaninio judėjimo ypatumus.

2013 m. išleistas iš 2009–2010 m. Dublino universitete moksliniuose seminaruose skaitytų pranešimų Roberto Gerwartho ir Johno Horne sudarytas leidinys *Karas taikos metu. Paramilitarizmas po Pirmojo pasaulinio karo 1917–1923 m.* Lietuvoje paramilitarizmo tyrimai išskirtinę svarbą

¹⁹ Lietuvos istorikai nustatė per tūkstantį žydus žudžiusių lietuvių, tarsis su prokurorais [2012 05 25]. < <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/lietuvas-istorikai-nustate-per-tukstanti-zydus-zudziusiu-lietuviu-tarsis-su-prokurorais.d?id=58792743> >.

²⁰ Noreika D. Nuo Lietuvos šaulių iki miško brolių: lokalsios ginkluotos struktūros raidos tyrimas. *Genocidas ir rezistencija*, 2012, Nr. 2 (32), p. 47–73.

įgaunai ir analizuojant partizanų kovas dėl nepriklausomybės 1919–1923 m., ypač 1941 m. birželio sukilimo metu, taip pat pokario (1944–1953 m.) partizaninį antisovietinį pasipriešinimą kaip svarbius atminimo kultūros ir lietuvių tapatybės formavimo(-si) įvykius.

2013–2015 m. Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas vykdo Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą mokslininkų grupių projektą *Paramilitarinių organizacijų reikšmė valstybės gynybos sistemoje: Lietuvos šaulių sąjungos atvejis*. Jame dalyvauja Klaipėdos ir Vytauto Didžiojo universitetų istorikai. Projekto vadovas – Klaipėdos universiteto prof. dr. Vygantas Vareikis, vykdytojai – žinomas karo istorikas, VDU prof. dr. Jonas Vaičenonis, Klaipėdos universiteto atstovai dr. Hektoras Vitkus ir dr. Vytautas Jokubauskas. Šio projekto tikslas – remiantis Lietuvos šaulių sąjungos atvejo tyrimu nustatyti sukarintų organizacijų vietą valstybės gynybos sistemoje ir jų galimybes, ištirti, koku mastu partizaniniam karui tarpukario Lietuvoje rengti šauliai dalyvavo ginkluotajame pasipriešinime. Iškelti ir jį pasiekti galintys padėti uždaviniai – išanalizuoti Lietuvos šaulių sąjungos įkūrimo ir jos veiklos aplinkybes atsižvelgiant į Šiaurės Rytų Baltijos ir Vidurio Rytų Europos kontekstą, nustatyti LŠS vietą tarpukario Lietuvos kariuomenės gynybos sistemoje, Baltijos šalių ir Suomijos atvejų kontekste, įvertinti, kokią įtaką šaulių karinis rengimas turėjo antisovietiniam ginkluotam pasipriešinimui Lietuvoje. Taip pat siekiama išanalizuoti tarpukario Lietuvos „sušaulinimo“ ideologiją ir LŠS nuostatas tautinių mažumų atžvilgiu, nustatyti buvusių LŠS narių kokybinį ir kiekybinį vaidmenį ginkluotoje antisovietinėje rezistencijoje. Ir pagaliau – įvardyti, kaip XX a. pirmosios pusės partizaninio pasipriešinimo Lietuvoje patirtis galėtų būti pritaikyta Lietuvos valstybės saugumui XXI a. užtikrinti.

Tyrimo metu analizuojamos sukarintų organizacijų genezės problemos, karinio rengimo aspektai, gilinamasi į jų ideologijas. Šiame projekte siekiama į partizaninį pasipriešinimą pažvelgti kaip į vientisą kovos, esant jėgų disbalansui, procesą XX a. Tikimasi, kad tai padės permąstyti partizaninio karo Lietuvoje fenomeną ir jo patirties panaudojimo kuriant ateities saugumo projekcijas galimybes. Galbūt XXI a. pasyvi arba aktyvi sukarintų struktūrų veikla taps priešo atgrasymo priemone, o kritiniu atveju ir pasipriešinimo forma.

Igyvendinant minėtą projektą 2013 m. lapkričio 29 d. Klaipėdos universitete Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institute buvo surengtas seminaras *Lietuvos šaulių sąjunga Vidurio Rytų Europos šalių paramilitarinių organizacijų kontekste XX a. pirmoje pusėje: lyginamieji aspektai*, o 2014 m. gegužės 16 d. seminaras – *Lietuvos šaulių sąjungos ir jos narių karinė bei visuomeninė veikla (1919–1953 m.)*. Tyrimų rezultatai taip pat bus pristatomi mokslinėse publikacijose ir tarptautinėse konferencijose Lenkijoje ir Latvijoje. Tarpukario Lietuvos karinės doktrinos ir šaulių rengimo partizaniniam karui problemos aptariamos V. Jokubausko rengiamoje monografijoje, kurią numatoma išleisti 2014 m.

Tikimasi, kad struktūrinė ir statistinė tarpukario LŠS sudėties analizė padės nustatyti, kokio socialinio sluoksnio, tautybės ir amžiaus narių daugiausia buvo šioje organizacijoje, kuri veikė ne tik kaip tautinė patriotinė, bet ir kaip pilietinė struktūra. Numatyta sudaryti elektroninį 1939–1940 m. rikiuotės šaulių vardinį žinyną, kuriame bus pateikta iki 50 tūkst. rikiuotės šaulių biografinių ir tarnybinių aprašų. Atrodytų, kam to reikia? Bet atmintis taip pat yra kultūrinės rezistencijos aktas. 1947 m., gyvendamas perkeltųjų asmenų stovykloje Vokietijoje, Jonas Mekas retoriškai klausė (ir kartu siūlė): „Kas atmins, kas surašys visus tuos didvyrus, kurie žūsta kovoj už laisvę Lietuvoj ir visur. Surašykim jų vardus, kad neišnyktų.“²¹

²¹ Mekas J. *Žmogus be vietos. Nervuoti dienoraščiai*. Vilnius, 2000, p. 113.